

Від роззброєння Армії крайової на Люблінщині до операції «Захід»: винищення польського й українського підпілля підрозділами радянської 64-ї дивізії внутрішніх військ у 1944–1948 рр.*

Анотація. Мета дослідження полягає у представленні бойових дій 64-ї дивізії внутрішніх військ НКВС, сформованої восени 1944 р. та переданої в розпорядження інструктора СРСР при польському міністерстві громадської безпеки. Головним завданням цього з'єднання була ліквідація антикомуністичного партизанства в Польщі. У боротьбі проти нього підрозділи дивізії досягли значних успіхів – у 1945 р. це було найефективніше антипартизанське формування, без допомоги якого польські комуністи не змогли б утримати свою владу. Однією з небагатьох поразок з'єднання став спільний удар польських партизанів та Української повстанської армії на Грубешів у травні 1946 р. Дивізія передислокувалася з території Польщі в березні 1947 р., після фальсифікації виборів до сейму, коли вже для влади комуністів у країні не було ніякої загрози. Особовий склад переведеної на захід УРСР військової частини до її розформування у травні 1948 р. відповідав за безпеку Дрогобицької обл., залучався до ліквідації загонів УПА та репресивних акцій проти місцевого населення. Восени 1947 р. під час операції «Захід» вояки дивізії забезпечували депортування з Дрогобиччини вглиб СРСР майже 15 тис. людей. **Методологія дослідження** ґрунтується на критичному аналізі архівних джерел. Використано історико-порівняльний та мікроісторичний підходи із застосуванням політологічних методів. **Наукова новизна.** Уведено в обіг нові історичні джерела, висвітлено невідомі досі епізоди історії сталінського репресивного апарату, адже в дотеперішніх студіях фахівці зосереджувалися лише на «польській частині» дій 64-ї дивізії. Радянська влада винищувала польський та український рухи опору з подібними детермінацією і брутальністю.

Ключові слова: 64-та дивізія внутрішніх військ НКВС, Армія крайова, об'єднання «Воля і незалежність», Українська повстанська армія, репресії, примусове виселення, операція «Захід», сталінізація Польщі.

Падіння СРСР і відкриття недоступних раніше архівів дало змогу дізнатися, наскільки велику роль у знищенні антикомуністичного підпілля відіграли війська НКВС¹. Для боротьби з польським підпіллям було сформовано навіть окреме з'єднання – 64-та зведена дивізія внутрішніх військ, котра діяла в Польщі й Західній Україні впродовж 1944–1948 рр., ліквідовуючи як загони Армії крайової (АК), так і Української повстанської армії (УПА).

* Переклад із польської мови – Конрад Биздра (Варшава)

Стаття стала результатом досліджень, проведених коштом польського Національного центру науки (NCN) на підставі рішення №DEC2012/06/M/HS3/00284 та УМО-2015/19/B/HS3/03566.

¹ Див., напр.: Внутренние войска в Великой Отечественной войне: 1941–1945 гг.: Документы и материалы. – Москва, 1975. – 744 с. Див. також: Teczka specjalna J.W.Stalina: Raporty NKWD z Polski 1944–1946 / Oprac. T.Cariwskaja, A.Chmielarz, A.Paczkowski, E.Rosowska, S.Rudnicki. – Warszawa, 1998. – 638 s.; NKWD i polskie podziemie 1944–1945: Z «teczek specjalnych» Józefa W. Stalina / Red. nauk. ros. A.F.Noskowa, red. nauk. pol. A.Fitowa. – Kraków, 1998. – 479 s.; Chmielarz A. Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu // Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944 / Pod red. A.Ajnenkiela. – Warszawa, 2004. – 178 s.; Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). – К., 2000. – 234 с.; «Особые папки» Сталина і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.: Збірник документів / Упор. Я.Дашкевич, В.Кук. – Л., 2010. – 594 с.

Внутрішні війська НКВС (МВС, МДБ) становили важливий елемент радянського репресивного апарату. Перебуваючи в оперативному підпорядкуванні органів держбезпеки вони залучалися до репресивних (арешти, депортування, хлібозаготівлі) та антипартизанських (переслідування, засідки, облави) акцій, а також до обов'язків з охорони громадського порядку (патрулювання вулиць) та важливих об'єктів. Їхнім завданням на перших порах було встановлення й гарантування безпеки в безпосередніх тилах фронтів, а після того знищення будь-якого «реакційного елементу» на теренах, що перебували під владою комуністів.

Улітку 1944 р. Червона армія (ЧА) вступила на територію сучасної Польщі. Намір Й.Сталіна полягав у тому, щоб владу тут узяли комуністи з Польської робітничої партії (ПРП), тому в липні того року з'явилися накази щодо роззброєння відомих загонів АК. Тоді ж на Люблінщині було обеззброєно декілька тисяч вояків цього формування, частина яких потрапила потім до таборів. Єдиною легальною владою на захопленій території визнавалися представників Польського комітету національного визволення (ПКНВ), тобто цілком залежні від Кремля комуністи.

Попри репресії польське підпілля вступило в боротьбу проти комуністичної влади. До кінця 1944 р. було вбито 289 членів ПРП, міліціонерів, функціонерів та агентів Управління безпеки (УБ), а також вояків Війська польського (ВП). До того ж виявилось, що новостворювані частини останнього не дуже стійкі щодо «підступів реакції». У жовтні 1944 р. дезертирство з армії стало масовим. Так, у ніч із 12 на 13 жовтня у с. Бялка біля Красностава до лісу подався 31-й піхотний полк (636 бійців).

13 жовтня 1944 р. у відповідь на дезертирство 31-го полку та для забезпечення в Польщі спокою наказом НКВС СРСР №001266 було сформовано зведену дивізію військ НКВС – її завданням стало переслідування втікачів із Війська польського. Крім того, як читаємо у звітах, з'єднання мало «проводити діяльність, спрямовану на розклад підпілля АК і ліквідацію його керівництва»². Згодом до переліку завдань увійшла охорона радянських переселенських комісій, які на основі підписаних у вересні 1944 р. договорів між ПКНВ і керівництвом УРСР та БРСР організували вивезення українців і білорусів до СРСР.

Командиром дивізії було призначено начальника військ охорони тилу 1-го Білоруського фронту генерала Б.Серебрякова, а начальником штабу став підполковник І.Горелов. Управління з'єднання створювалося на основі розформованої 9-ї (Орджонікідзівської) дивізії НКВС. До складу ввійшли підрозділи, котрі доти забезпечували охорону тилу 1-х Білоруського та Українського фронтів, передусім 2-й, 11-й, 18-й і 98-й прикордонні, 145-й стрілецький полки, 198-й окремий стрілецький моторизований батальйон внутрішніх військ НКВС – усього понад 8 тис. вояків. Перші бої підрозділів дивізії із загонами АК відбулися 25–26 жовтня біля Зарашова й Бистриці. Частини залучалися до пошукових операцій та захисту органів влади ПКНВ і найважливіших об'єктів від потенційних диверсійних актів. Важливу роль при цьому відігравав 198-й батальйон, адже його бійці охороняли як радянських представників при ПКНВ, так і керівництво ПРП.

У листопаді 1944 р. лише вояки 98-го полку затримали на Люблінщині 1208 осіб, з яких 416 (у тому числі 274 аківця) кваліфікувалися «злочинним елементом».

² Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф.38742. – Оп.1. – Д.5. – Л.90.

У грудні підрозділи дивізії затримали 692 дезертири з ВП, 4108 цивільних (серед них 2459 осіб було визнано «підозрілими»), а також 251 вояка АК та 91 – УПА³.

Із кінця 1944 р. радянське командування розробляло плани зимового наступу. Для охорони тилу фронтів було сформовано декілька нових з'єднань військ НКВС. У січні 1945 р. зведену дивізію реорганізували у 64-ту стрілецьку внутрішніх військ НКВС СРСР, котра отримала завдання з охорони тилу 1-го Білоруського фронту. Змінився також командир – замість генерала Б.Серебрякова ним став генерал-майор П.Бровкін. Народився він у 1901 р., із 1919 р. служив у Червоній армії. Під час німецько-радянської війни командував спочатку 3-м моторизованим полком, а потім 5-ю дивізією військ НКВС, яка діяла на території Естонії й Латвії. Посаду командира 64-ї обіймав до розформування дивізії у травні 1948 р. Після цього виконував різні керівні функції у системі МВС СРСР⁴.

На січень 1945 р. до складу дивізії під командуванням П.Бровкіна входили 2-й, 11-й, 18-й, 98-й і 145-й полки НКВС, а також 198-й окремий моторизований батальйон. Цікаво, що її підрозділи охороняли тил 1-го Білоруського фронту лише на території сучасної Польщі, а по той бік Одри «чекістсько-військові» операції проводили вже інші частини НКВС. 64-та дивізія перебувала в безпосередньому підпорядкуванні інструктора НКВС при польському міністерстві громадської безпеки генерала І.Серова (пізніше генерала М.Селівановського).

Після переходу Червоної армії в наступ війська НКВС просувалися за фронтовими частинами, проводячи пошук на зайнятій території, у населених пунктах і лісах залишків німецьких підрозділів, парашутистів, яких німці могли десантувати в тилі райони, а також кримінальних і політичних «банд», усякого роду «злочинних елементів», у тому числі членів НСДАП і німецьких воєнізованих формувань, власовців, агентів іноземних розвідок, «активних українців» (тобто діячів Українського центрального комітету, «петлюрівців» та ін.), а також вояків Армії крайової й Національних збройних сил (НЗС), або просто прихильників польського уряду в Лондоні. Крім того, війська НКВС охороняли табори полонених, тюрми, залізничні та шосейні мости, важливі державні установи.

У січні 1945 р. штаб дивізії розквартирувався в Лодзі, яка майже не постраждала від війни, і перебував тут до моменту виведення з'єднання з Польщі. 22 січня 2-й полк прибув у Варшаву, де мав охороняти Тимчасовий уряд, представництва СРСР при новій польській владі (в тому числі будівлі посольства, місця перебування інструктора НКВС при міністерстві громадської безпеки), а також інші важливі об'єкти, наприклад мости через Віслу. Відповідно до бойового наказу №002/45 завданням частини було також виявлення й ліквідація у столиці Польщі «націоналістичного підпілля АК»⁵. Коли з'ясувалося, що у знищеному місті руху опору не існує, підрозділи 2-го полку використовувалися в антипартизанських операціях у Варшавському та Білостоцькому воеводствах.

Навесні 1945 р. зроста активність польських партизанських загонів, зокрема на Підляшші, Люблінщині. В останньому регіоні проявили свою активність також відділи УПА, які діяли на польсько-українському прикордонні. Радянське командування зауважувало, що у зв'язку з передислокуванням частин дивізії з Люблінського воеводства на територію Познанського, Варшавського та Лодзинського воеводств, значно активізувалося підпілля АК, приступивши до створення «великих банд», діяльність котрих спрямовувалася проти польського

³ Там же. – Ф.38761. – Оп.1. – Д.14. – Л.2–6.

⁴ Внутренние войска... – С.710–711.

⁵ РГВА. – Ф.38724. – Оп.1. – Д.18. – Л.8.

Тимчасового уряду й підрозділів ЧА⁶. Відтак на Підляшшя було перекинуто частини 2-го полку НКВС. На Люблінщині діяли 98-й полк і 198-й батальйон. 18-й полк розташувався на Келецьчині (один із батальйонів стояв у самих Кельцях), натомість 145-й відповідав за безпеку у зайнятій в лютому 1945 р. Познані. Варто зазначити, що до боротьби з польським та українським підпіллям на території Польщі тоді було залучено особовий склад 58-ї, 59-ї, 62-ї і 63-ї дивізій військ наркомату внутрішніх справ.

Серед частин НКВС, які в 1945 р. діяли на Люблінщині, важливу роль відіграв 198-й окремих батальйон, котрий спочатку використовувався лише для охорони ПКНВ, але 2 лютого за дорученням радянського інструктора при Люблінському воєводському управлінні громадської безпеки полковника Безбородова приступив до активної ліквідації польського підпілля на території воєводства⁷. 6 березня відповідно до наказу полковника Безбородова силами трьох рот було організовано облаву на дезертирів із 28-го (за іншими даними – 30-го) піхотного полку ВП. Оскільки багато хто з утікачів походили зі сходу, вони вирішили через Буг діставатися рідних земель. Під час операції, яка на польському боці відбувалася 6–9 березня, було вбито 55 і заарештовано 234 поляків⁸. 12 травня група переслідування (80 бійців під командуванням лейтенанта Карайчева, 1 бронетранспортер) наздогнала загін АК–ДЗС (Делегатура збройних сил) К.Орловського («Шатана»), котрий перед цим напав на залізничну станцію в Наленчові. Радянці вбили 17 партизанів, самі втратили 1 пораненого. Ті, кому пощастило вижити в тому бою, змогли врятувати серйозно пораненого «Шатана», утім за невдале командування його розжалували в рядові⁹. 24 травня на основі інформації, отриманої від агента УБ на станції Біскупице, було знищено загін майора Ю.Войтуня («Сенка»): упродовж півторагодинного бою загинули 36 партизанів (18 із них – у підпаленому будинку), 1 потрапив у полон. Енкавеєсівці втратили 5 убитими і 2 пораненими¹⁰. Загалом із 2 лютого по 24 травня особовий склад 198-го батальйону взяв участь у 22 операціях, за офіційними даними знищивши 305 та заарештувавши 538 поляків. Крім того, під час патрулювання вулиць Любліна військові затримали 656 мародерів і порушників громадського порядку.

Проте 24 травня 1945 р. саме 198-й батальйон зазнав дошкульної поразки. Того дня група переслідування НКВС у складі 46 вояків і 30 функціонерів УБ дійшла до с. Ляс-Стоцький, де стояв загін АК–«ВіН» («Воля і незалежність») капітана Ф.Бернацяка («Орлика»). Поляки помітили ворога та вступили в бій. Радянці втратили тоді 20 осіб убитими (в тому числі 1 офіцера) і 3 пораненими. Крім того, загинули 9 співробітників міліції й УБ, між іншим начальник відділу з питань боротьби з бандитизмом Люблінського воєводського управління громадської безпеки капітан Г.Дересевич. Радянське командування польські жертви оцінювало у 80 убитих¹¹, хоча насправді їх було 8 та кільканадцятьоро поранених. Цей бій став найбільшою перемогою АК–«ВіН» у боротьбі проти оперативної групи НКВС–УБ в історії польського антикомуністичного підпілля. Безрезультатний розшук партизанів тривав до вечора 26 травня. Виявилося, що «Орлик» на поромі переправив

⁶ Там же. – Ф.38650. – Оп.1. – Д.162. – Л.180.

⁷ Там же. – Ф.38902. – Оп.1. – Д.4. – Л.30.

⁸ Там же. – Л.35 и др.

⁹ Там же. – Л.163 и др.

¹⁰ Teczka specjalna J.W.Stalina... – S.277; Zdzisław Broński «Uskok»: Pamiętnik (1941 – maj 1949) / Red. S.Poleszak. – Warszawa, 2004. – S.194–195.

¹¹ РГВА. – Ф.38669. – Оп.1. – Д.22. – Л.235, 237–239; Wnuk R. Lubelski Okręg AK–DSZ–WiN 1944–1947. – Warszawa, 2000. – S.316–317.

свій загін на інший берег Вісли й там, на колишньому Варецько-Магнушевському плацдармі, усі пере чекали об лаву. 8 червня 1945 р. вражене поразкою 198-го батальйону командування перекинуло його до Варшави з наказом знову приступити до охорони важливих державних об'єктів.

Окрім 198-го батальйону на Люблінщині тоді діяв 98-й полк, котрий стояв у Красноставі. На початку червня 1945 р. штаб отримав інформацію, що загін капітана М.Паздерського («Шарого») знищив жителів с. Верховини. У безглуздій злочинній акції польські націоналісти вбили 194 беззахисних мешканців українського походження (православних і свідків Єгови). Командир 98-го полку військ НКВС полковник Медведєв негайно наказав вислати сили в напрямку села. 9 червня енкавєєсівці встановили, що партизани перебувають у с. Гута. Оперативна група складалася зі 160 бійців, мала 1 бронетранспортер і 2 станкових кулемети. 10 червня о 6-й год., у той час, коли загін М.Паздерського готувався до чергового переходу, село атакували дві радянських штурмових групи. Дуже швидко бій перетворився на бійню: «Спочатку бандити відкрили вогонь [...], але приголомшені швидкістю удару та сильним вогнем, вони не були у змозі чинити організований опір. Вони залишили на полі бою до 50 вбитих, у тому числі керівника банди, кап. «Шарого», і всіх офіцерів його штабу, покинули свій табір: до 40 возів із майном, продовольством, боєприпасами, документами штабу та більше 60 коней і почали панічно тікати на північ, кидаючи зброю»¹². Згідно з даними НКВС, у Гуті було вбито 138 партизанів, 8 захоплено в полон (4 померли від ран). Радянці втратили 1 вбитого та 4 поранених (2 з них смертельно). Отже не дивує, що командування військ НКВС визнало операцію в Гуті зразковою, а звіт про її проведення було розіслано як навчальний матеріал до інших частин.

Це був не єдиний успіх НКВС у той час. На рубежі травня й червня 1945 р. неподалік від Радома серйозних втрат зазнав загін В.Моленди («Ґраба»), після чого був змушений перейти на легальне становище. Станом на 6 червня зброю (а саме 10 легких кулеметів, 51 гвинтівку, 6 пістолетів-кулеметів та ін.) склали 110 бійців¹³. У тому ж районі було розбито загін НЗС поручника А.Сікорського («Яреми»), до складу якого входили в тому числі парашутисти зі Свентокшиської бригади¹⁴.

На початку липня 1945 р. подібним чином склалася доля загону поручника С.Карлінського («Бужи»), який діяв у Пьотрківському повіті. Після сутички неподалік від Майковиць, в якій поляки втратили не менше 17–19 вбитими (за радянськими даними навіть 43 загиблих і 20 поранених партизанів, не враховуючи 6 полонених), С.Карлінський демобілізував своїх людей, порадивши перебратися на «повернені землі». За цей безсумнівний успіх війська НКВС поплавилися життям 7 вояків¹⁵.

На території Великопольщі активну діяльність проти підпілля провадив розквартирований у Познані 145-й полк НКВС під командуванням підполковника Мазанашвілі, котрий розбив декілька партизанських загонів. 5–8 липня 1945 р. під особистим проводом командира полку після трьох днів пошуків у Калішському повіті в районі сіл Піскари та Косцелець було виявлено групу поручника Янковського («Орлика»). Поляки тоді втратили 7 убитими, 31 партизан

¹² РГВА. – Ф.38669. – Оп.1. – Д.22. – Л.231.

¹³ Там же. – Ф.38724. – Оп.1. – Д.7. – Л.33–38.

¹⁴ Там же. – Л.24–27; *Filus A. Oddział Narodowych Sił Zbrojnych por. Alojzego Sikorskiego «Jaremy» (marzec – czerwiec 1945 r.) // Społeczeństwo a władza między Wisłą i Pilicą w latach 1945–1989 / Red. S.Piątkowski, R.Śmietanka-Kruszelnicki. – Lublin, 2012. – 212 s.*

¹⁵ РГВА. – Ф.38724. – Оп.1. – Д.7. – Л.42–48; *Burza-Karliński S. W burzy dziejowej: Wspomnienia 1939–1945. – Wrocław, 2005. – S.188–189.*

склав зброю. До рук НКВС потрапили цінні організаційні документи, що дозволило впродовж наступних тижнів «узяти в розроблення» підпільну мережу в Познані¹⁶.

Восени 1945 р. більшість сил НКВС було виведено з Польщі. Змін зазнала також структура 64-ї дивізії, адже ще влітку 11-й, 145-й і 338-й стрілецькі полки з її складу були передані 62-й дивізії. Розформовано також 198-й батальйон. У результаті на початку 1946 р. дивізія складалася з трьох полків військ НКВС: 2-го, 18-го, 98-го. Упродовж того року більшість сил з'єднання зосереджувалися на Люблінщині. Саме тут, зокрема, діяв 98-й полк. Натомість батальйони 18-го полку опинилися в кількох воеводствах: один – у Люблінському, інший – на Келецьчині, а решта підрозділів проводили операції у Краківському, Лодзинському та Познанському. 2-й полк знаходився у Варшавському воеводстві із завданням охороняти радянські представництва у столиці Польщі. Штаб 64-ї дивізії й надалі дислокувався в Лодзі.

Великий бій частин 64-ї дивізії з партизанами трапився 16 лютого 1946 р. у с. Гайровське на Мазурах, коли очолюваний капітаном Макаренком 70-особовий загін переслідування зі складу 2-го полку військ НКВС зіткнувся з вояками 3-ї Вільнюської бригади Національного військового об'єднання під командуванням Р.Райса («Бурого»). Тоді загинули від 16 до 22 поляків, натомість радянці втратили 2 убитими та 6 пораненими¹⁷. Успіхом закінчилися також облави в Лодзинському воеводстві, де вояки 18-го полку знищили загін сержанта Е.Кокольського («Грозного»). У ліквідації цієї групи, яка завдавала чимало клопотів органам безпеки, був зацікавлений штаб 64-ї дивізії військ НКВС¹⁸.

На тлі помітного зменшення впродовж 1946 р. інтенсивності дій 64-ї дивізії внутрішніх військ НКВС проти польського підпілля різко зросла її активність супроти УПА на території Польщі (попереднього року з цією метою підрозділи використовувалися залежно від ситуації). З осені 1945 р. частини з'єднання охороняли радянські переселенські комісії, які організовували вивезення українського населення до СРСР. Проти українського підпілля діяли передусім 98-й полк (Грубешівський повіт) і 3-й батальйон 18-го полку (Томашівський повіт).

У боротьбі проти УПА було досягнуто успіхів. Так, 18 січня 1946 р. група бійців 98-го полку під орудою лейтенанта Зубарева полонила сотенного В.Сивака («Зірку»). Його передали УБ, а потім засудили до смертної кари і стратили. 26 лютого 3-й батальйон 18-го полку оточив у Лісках на Люблінщині одну з повстанських сотень, завдавши їй важких втрат. У запеклому бою загинули 41 ушвець, 3 захопили в полон (серед убитих був сотенний М.Курас («Крапка»)). Енкавеесівці втратили 5 убитими та 8 пораненими¹⁹. Важливим успіхом НКВС у боротьбі проти українських партизанів у 1946 р. стало знищення у травні на Підляшші бійцями 98-го полку групи служби безпеки ОУН «Чижа». За офіційними даними, радянці тоді вбили 15 українців, самі втратили 2 осіб²⁰.

Значною невдачею для військ НКВС–МВС став союз між польськими та українськими партизанами. На початку 1945 р. керівництво АК–«ВіН», свідоме загрози

¹⁶ *Haszyńska S.* Działalność Wojsk Wewnętrznych NKWD wobec podziemia antykomunistycznego w Wielkopolsce w latach 1945–1946 // *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni: Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX w.* / Red. J. Wojtkowiak. – Poznań, 2013. – S.297–307.

¹⁷ *Kulak J.* Rozstrzelany oddział: Monografia 3 Wileńskiej Brygady NZW – Białostoczczyzna 1945–1946. – Białystok, 2007. – S.276–310.

¹⁸ РГВА. – Ф.38742. – Оп.1. – Д.15. – Л.4–5.

¹⁹ Там же. – Ф.38669. – Оп.1. – Д.44. – Л.42–47. Наступний командир сотні – В.Колтонюк («Кропива») – загинув у сутичці з НКВС у травні 1946 р. в Угринівських лісах.

²⁰ Там же. – Ф.38660. – Оп.1. – Д.44. – Л.173–176.

з боку СРСР, вирішило шукати порозуміння з УПА, яка діяла у східних повітах воеводства. Цей крок не був легким, адже 1944 р. в регіоні відбувалися жорстокі бої між силами АК та УПА. Попри все 21 травня у присілку Жар вдалося укласти польсько-українське перемир'я, що поклало край конфлікту обох організацій на Люблінщині.

Угода про ненапад, досягнута між АК–«ВіН» та УПА, швидко принесла настільки помітний ефект, що восени 1945 р. її розширили на територію Підляшшя, а навесні 1946 р. з ініціативи постаківського підпілля вирішено було навіть провести декілька спільних збройних акцій. У найбільшій із них у травні 1946 р. поляки й українці спільно ударили на Грубешів, захопили там тюрму та визволили понад 20 осіб, а розташований у місті батальйон 98-го полку внутрішніх військ МВС зв'язали боєм. Переслідування, яке розпочали радянці та підрозділи ВП, закінчилося для них поразкою. Щоправда частини 98-го полку із допомогою бійців ВП (серед них був і поручник В.Ярузельський, майбутній генерал та диктатор) надгонали в Терєбінському лісі відступаючі загопи УПА, але вони вчинили активний спротив, що повністю паралізувало погоню. Радянці втратили тоді 5 убитими й 6 пораненими, а самі не завдали противникові серйозної шкоди²¹. Поразка виявилася настільки дошкульною, що командував радянських сил безпеки в Польщі генерал Бровкін був змушений виправдовуватися в Москві, мовляв під час нападу на Грубешів перебував у відпустці. Крім того, польсько-українська атака спричинила паніку серед місцевих органів державної влади, паралізувавши на короткий час активність репресивного апарату. Командування 3-го батальйону 18-го полку, який стояв у Томашові-Люблінському, обмежило наступальні операції та побоюючись, аби не стати об'єктом подібного нападу, як у Грубешові, почало організовувати кругову оборону.

У другій половині 1946 р. внутрішні війська СРСР, дислоковані в Польщі, обмежили свої дії проти УПА. Це було пов'язане із завершенням переселення українського населення до УРСР і підготовкою до виведення 64-ї дивізії з території Польщі.

У травні 1946 р. міністр внутрішніх справ СРСР генерал С.Круглов повідомив Л.Берію про стан сил МВС у Польщі, де стояла тоді 64-та дивізія чисельністю 4199 вояків. Також на польській території перебували два полки військ охорони тилу Північної групи військ (2897 бійців), війська урядового високочастотного зв'язку МВС (дві бригади, 6434 вояка), котрі несли варту на лініях зв'язку, що проходили через Польщу. З огляду на наближення виборів до сейму міністр С.Круглов запропонував переодягнути вояків МВС у форму бійців ЧА, щоб зайвий раз не дратувати поляків. Проте Л.Берія відхилив його пропозиції та наказав (безумовно в порозумінні зі Й.Сталіним), щоб сили МВС якнайшвидше вийшли з Польщі²².

Таке рішення Л.Берії свідчило, що у сталінському керівництві зростала довіра до лідерів ПРП. У Москві переконалися, що восени 1946 р. польські комуністи вже доволі впевнено контролювали ситуацію у країні. Підпорядковані їм відомства безпеки та війська дедалі краще та самостійніше проводили антипартизанські операції. Проте ПРП усе ж і далі побоювалася за свою владу, тому звернулася до радянського керівництва, щоб воно залишило свої сили в Польщі до початку 1947 р. Міністр С.Круглов писав про це в листі на ім'я Л.Берії: «Про вихід із Польщі 64-ї дивізії внутрішніх військ МВС, згідно з Вашим дорученням, я особисто розмовляв

²¹ Про польсько-українське порозуміння див.: *Zajaczkowski M. Pod znakiem króla Daniela: OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950.* – Lublin, Warszawa, 2016. – 680 s.

²² Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Д.136. – Л.197–198.

із президентом [...] Берутом. Президент Берут вважає, що в нинішній ситуації присутність військ МВС є вкрай необхідною, і просить залишити їх у Польщі до 1.III.1947 р.»²³. Отже відповідно до бажання польських комуністів 64-та дивізія залишилася у країні. Можна з великою долею ймовірності припустити, що її завданням було не допустити вибуху протестів, цілком імовірних у результаті виборчих фальсифікацій.

У другій половині 1946 й на початку 1947 рр. війська МВС не проводили вже антипартизанських операцій. Щоправда було організовано переслідування деяких підпілних груп, але немає інформації щодо успіхів у цій справі. Більшість підрозділів несли караульну та патрульну службу. Наприклад, 1-й батальйон 18-го полку під командуванням майора Яценка у складі 136 вояків до вересня 1946 р. охороняв табір німецьких військовополонених №432 у Щецині, а потім передав його Центральній базі міністерства збройних сил №3600 і 13 жовтня того ж року передислокувався в Лодзь.

Результати виборів до сейму від 19 січня 1947 р. було сфальсифіковано. Деякі округи обмінялися виборчими урнами, а в інших реєстрували «кращі» дані на підписаних дублікатах протоколів. За офіційно оголошеними підсумками на список Демократичного блоку (тобто по суті за передання влади ПРП) припадало понад 80% голосів. Польську селянську партію С.Миколайчика, тобто антикомуністичну опозицію, підтримали нібито ледве 10% (насправді, попри потужну хвилю терору, вона отримала не менше 40% голосів).

Виборчий «успіх» ПРП означав, що внутрішні війська МВС можуть залишити Польщу. У березні 1947 р. 64-та дивізія передислокувалася до прикордонних районів УРСР. 18 квітня міністр держбезпеки республіки генерал-лейтенант С.Савченко запропонував у записці на ім'я міністра державної безпеки СРСР генерал-полковника В.Абакумова, щоб штаб 64-ї дивізії розквартирувався у Дрогобичі, 18-й стрілецький полк – у Самборі, а 2-й – у Золочеві Львівської обл. (98-й полк після провалу у Грубешові розформували). С.Савченко пропонував також замість змінювати дислокацію окремих полків – реорганізувати структури 64-ї і 62-ї дивізій. Це виявилось справою простішою, адже полки становили окремі військові одиниці. В.Абакумов погодився на пропозиції С.Савченка, у результаті чого до складу 64-ї дивізії відтоді входили 18-й, 91-й і 332-й полки – усі у Дрогобицькій обл. (62-га дивізія перейняла завдання гарантувати безпеку у Львівській обл.). Штаб дивізії розташувався однак не у Дрогобичі, а у Трускавці. Дислокація на південному відрізку польсько-радянського кордону підрозділів 64-ї дивізії, яка нещодавно вела бої проти польського підпілля, безсумнівно зміцнила сили прикордонників²⁴. Це не пройшло повз увагу поляків. Так, 25 квітня 1947 р. штаб 9-ї піхотної дивізії ВП повідомляв, що «польсько-радянський державний кордон по радянському боку закритий дуже щільно»²⁵.

Попри це в ніч із 29 на 30 червня 1947 р. кордон подолав курінь УПА В.Мізерного («Рена») у складі трьох сотень: В.Шишканинця («Біра»), С.Стебельського («Хріна») і «Стаха». Те, що через лінію держкордону прорвався відносно великий загін, до того ж відомий тим, що в березні 1947 р. його бійці вбили в Бещадах віце-міністра національної оборони генерала К.Сверчевського, викликало в радянській стороні тривогу. Вояки 5-го прикордонного загону та 18-го полку МДБ негайно

²³ Там же. – Л.198.

²⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.16. – Оп.1. – Спр.0594. – Арк.104–105.

²⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. – Sygn.00231/92/51. – К.15.

організували обласу, якою керував особисто командувач прикордонних військ Українського округу генерал-майор Никифоров. Відбулося декілька боїв. 3 липня у засідці, організованій емдебістами у с. Криве, загинули 4 бійців «Біра». Наступного дня районні функціонери МДБ з Борині здобули інформації про групу упівців, які переховуються в лісі біля с. Криве. Опергрупа, до складу якої входили співробітники держбезпеки з Борині й Турки, прикордонники та вояки 18-го полку, організувала обласу, в якій було вбито 8 і полонено 2 партизанів. Відповідно до радянських підрахунків із 29 червня по 5 липня сотня «Біра» недорахувалася 17 людей²⁶. Хоча це були великі втрати, але досягнення результату – повна ліквідація бещадських сотень УПА – було ще справою далекою. Сотня «Біра» стала жертвою радянської обласу лише в лютому 1948 р. неподалік від гори Стара Шебела. Сотні «Хріна» і «Стаха» об'єдналися в так звану Лемківську сотню, котра навесні 1948 р. провадила збройні акції проти комуністів. Головною метою було протистояння примусовій колективізації та ліквідація органів радянської влади. Активність загону не могла залишатися без відповіді. Після кожної акції сили МДБ організували переслідування партизанів. Супротивниками «Стаха» були спочатку вояки 18-го, а потім 91-го стрілецьких полків внутрішніх військ. 11 серпня 1948 р. під с. Ластівка група переслідування зі складу 91-го полку знищила чоту – загинули 14 партизанів, а 1 важкопоранений потрапив у полон²⁷. Декількома днями пізніше бещадська сотня УПА зазнала чергової поразки. 18 серпня взвод військ МДБ наптовхнувся в Неділянському лісі на групу упівців, оточив її і зненацька атакував. У бою загинули 12 партизанів, серед них чотовий «Острроверх», натомість радянці втрат не мали. Щоправда більшість бійців УПА, у тому числі «Хрін», вирвалися з пастки²⁸. Унаслідок цих подій 10 вересня 1948 р. Лемківську сотню розформували²⁹. Частину її вояків демобілізували, а решту перевели до інших загонів.

Поряд із боротьбою проти УПА дивізія використовувалася також у кампанії хлібозаготівель. У зв'язку з неврожаєм і голодом, що охопили Східну Україну та Молдавію, радянське керівництво та особисто Й.Сталін звертали на це в 1947 р. особливу увагу. У результаті залучення до цього завдання частин 64-ї дивізії на 1 жовтня у Дрогобицькій обл. план поставки збіжжя було реалізовано на 102%, а від селян мали зібрати ще 350 т. Успіх на «хлібному фронті» означав, що комуністи можуть почати масові депортації «сімей бандитів і куркулів», тому що це вже не ставило під загрозу реалізацію плану поставок. Найбільшою репресивною акцією, до проведення якої в УРСР залучалася 64-та дивізія внутрішніх військ, стала депортація населення вглиб СРСР, що відбувалося у жовтні 1947 р. в рамках операції «Захід».

Можливо, ідею організувати масове вивезення жителів Західної України, яким комуністи не довіряли, слід пов'язувати з виселенням українського населення Польщі в рамках операції «Вісла». Можливо також, що радянці почали планувати проведення масштабної переселенської акції, синхронізованої з діями польської влади – немовби їх другого, східного крила. На думку знаної дослідниці цієї проблематики Т.Вронської, ідея проведення виселень народилася в надрах МВС СРСР ще на початку 1947 р.³⁰

²⁶ ГДА СБУ. – Ф.16. – Оп.1. – Спр.0607. – Арк.9–49; РГВА. – Ф.38742. – Оп.1. – Д.25. – Л.366–368.

²⁷ РГВА. – Ф.38724. – Оп.1. – Д.26. – Л.293–298. Пор.: Літопис УПА. – Т.18. – Торонто, 1990. – С.247–249.

²⁸ Він загине через рік на території Чехословаччини.

²⁹ РГВА. – Ф.38724. – Оп.1. – Д.26. – Л.310–312. Пор.: Літопис УПА. – Т.18. – С.237–242.

³⁰ Див.: Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: Репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). – К., 2009. – С.368; Ї ж. Упокорення страхом: Сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади, 1917–1953 рр. – К., 2013. – С. 358.

24 травня 1947 р. заступник міністра державної безпеки СРСР генерал С.Огольцов і міністр держбезпеки УРСР генерал С.Савченко відправили на ім'я В.Абакумова спільного листа, в якому просили дозволу на депортацію. 13 серпня політбюро ЦК ВКП(б) прийняло ухвалу №Р59/123 про проведення переселенської операції у Західній Україні. На основі цього акта 22 серпня міністр В.Абакумов підтримав прохання С.Огольцова та С.Савченка й видав наказ №00430 «Про виселення сімей засуджених, убитих, тих, що перебувають на нелегальному становищі, активних націоналістів, а також бандитів із території Західної України»³¹.

Операція «Захід» розпочалася 21 жовтня 1947 р. О 2-й год. співробітники органів держбезпеки вдерлися до помешкань у Львові. Із цього міста вивезли не менше 184 сімей, а саме 136 чоловіків, 200 жінок, 112 дітей («не менше», адже в одному рапорті читаємо і про 287 сімей). Двома годинами пізніше підрозділи зайняли вихідні позиції довкола визначених сіл і господарств, а о 6-й почали їх виселяти. У більшості областей усе скінчилося ще того ж дня, і лише на Чернівеччині операція тривала до 23 жовтня. Загалом тоді із Західної України вивезли 26 644 сім'ї «активних націоналістів» (76 192 особи, у тому числі 18 866 чоловіків, 35 152 жінки, 22 174 дітей). Тих, кого відправили на Кубань, у Челябінськ, Молотовськ, Караганду та Красноярськ, працевлаштували у вугільних шахтах, а люди, переселені до Омська, мали працювати в колгоспах³².

У звіті штабу 64-ї стрілецької дивізії внутрішніх військ МДБ, яка несла відповідальність за виселення у Дрогобицькій обл. (її вояки вивезли 4533 сім'ї, усього 14 535 людей), читаємо:

«Діяльність партії й уряду із задоволенням приймає і схвалює більшість працюючих у містах та селах. І так: жителька м. Дрогобич Немілович сказала в розмові з сусідами: «Добре наша влада робить, що виселяє тих шахраїв. Тут ще багато таких, кого треба вивезти. Вони зараз замаскувалися, втихомирилися...». Житель с. Старе Село Журавновського району Семен Попадін ствердив: «Тепер вислали лише частину сімей, які активно допомагали бандитам. Це виселення попереджуватиме боягузливих, щоб далі не допомагали бандитам». У зв'язку з проведеними заходами змінилося ставлення місцевого населення до бандитів: воно почало відмовлятися в надаванні матеріальної допомоги й перестало ховати їх у своїх будинках. 25.10.47 р. до гарнізону Моршин Стрийського району прийшла громадянка Пилипчий Р.П. і заявила: «Ходіть, у мене у хаті сидить бандит, заберіть його, я за нього у Сибір їхати не буду». Відправлений командиром 6-ї роти 91-го стрілецького полку патруль затримав бандита. 27.10.47 р. до жителя с. Млинки Шкільні Дрогобицького району Шкільняк Ярослава прийшов його брат Шкільняк Теодор, який ховався від органів радянської влади. Шкільняк Ярослав сказав братові: «Хоча ти і мій брат, то я тебе прошу, щоб пішов із мого дому, бо з твого приводу й мене вивезуть у Сибір. Іди краще здайся у МДБ»³³.

³¹ Див., напр.: *Когут А.* Операція «Запад»: Перевиконання плану з депортації українців [Електронний ресурс]: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/21/156402/>; *Бажан О.* «...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо...»: До 70-річчя масової депортації населення Західної України під кодовою назвою «Захід» // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2012. – №2(39). – С.182–240.

³² ГАРФ. – Д.199. – Л.205–209. Т.Вронська стверджує, що репресування поодиноких сімей тривало до 26 жовтня, тому загальна кількість вивезених дещо більша – 77 791 особа (26 332 сім'ї) (див.: *Вронська Т.* Упокорення страхом... – С.365).

³³ Обзор оперативно-боевой деятельности отрядов 64 стрелковой дивизии внутренних войск МГБ УО в октябре 1947 г. (копія документа в архіві автора).

Траплялися однак й інші оцінки:

«Жителька м. Дрогобич Топільницька, яка розроблялася органами МДБ як співробітниця банд, сказала в розмові з сусідами про виселення: “Більшовики вивозять невинних людей у Сибір. Такі знущання могли придумати лише совіти. Хай собі правлять на нашій землі, поки панує їхня влада. [...] Довго знущатися над українським народом не будуть, адже Америка й Англія спостерігають за подіями та допомагають нам”»³⁴.

На початку 1948 р. було вирішено розформувати 64-ту дивізію. Відповідний наказ МДБ СРСР №00173 видано 6 травня 1948 р. Військовиків зі складу цього з'єднання, котрі ще до того часу не демобілізувалися, перевели до 62-ї дивізії.

Щоденник бойових дій за період із 14 жовтня 1944 до 4 листопада 1946 рр. засвідчує, що бійці 64-ї дивізії у зазначений період ліквідували 201 «банду», у тому числі 85 повністю. У ході операцій було вбито 1475 «бандитів» і 872 солдата й офіцера німецької армії, заарештовано 3570 вояків АК та УПА. Затримали також велике число «підозрілих» – 47 329 осіб, яких поділили у списку на двадцять одну категорію, залежно від причини затримання: «агенти розвідки й контррозвідки», «зрадники», «запроданці», «терористи АК», «кримінальні бандити», «члени НСДАП», «мародери», «дезертири ЧА» та ін. Проте названі категорії охоплювали лише 8225 осіб, а решта майже 40 тис. – це, імовірно, випадкові цивільні. Власні втрати дивізії обчислювалися у 177 убитих і 133 поранених³⁵. У 1945–1946 рр. частини з'єднання як трофеї захопили 7052 одиниці зброї. Напевно треба додати до цих даних не менше кількості українців, убитих, заарештованих і затриманих у Дрогобицькій обл. УРСР у 1947–1948 рр., а також майже 15 тис. депортованих углиб СРСР.

Без сумніву радянські внутрішні війська завдали польському підпіллю ряд сильних ударів. Діяльність оперативних груп призвела до обмеження масштабу активності партизанства, але передусім мобілізувала репресивний апарат, який формували діячі ПРП. У 1944–1945 рр. у Польщі саме війська НКВС, а не власний апарат терору, організовували найбільш ефективні операції, спрямовані проти підпілля. Лише з 1946 р. цю роль перейняв місцевий репресивний апарат, зокрема Корпус внутрішньої безпеки – формування, створене за зразком військ НКВС. Саме тому присутність їх у Польщі слід уважати вирішальним фактором, який дозволив місцевим комуністам утримати владу. Своєю чергою у Західній Україні 64-та дивізія влилася в і без того потужний контингент сил МДБ, залучених до процесу подолання опору та до радянізації жителів цього регіону. З'єднання взяло активну участь в одній із найбільших по війні репресивних операцій, проведених радянською владою в УРСР. Важливо, що метою депортацій стала не просто ліквідація підпілля, а повна колективізація сільського господарства та «знищення куркулів як класу». Отже це були репресії чітко політичного характеру.

REFERENCES

1. Bazhan, O. (2012). «...nam doriknuly u TsK KP(b)U, shcho my malo beremo...»: Do 70-richchia masovoi deportatsii nase-lennia Zakhidnoi Ukrainy pid kodovoiu nazvoiu «Zakhid». *Z arkhiviv VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2(39), 182–240. [in Ukrainian].
2. Burza-Karliński, S. (2005). *W burzy dziejowej: Wspomnienia 1939–1945*. Wrocław: Biuro Tłumaczeń. [in Polish].
3. Cariewskaja, T., Chmielarz, A., Paczkowski, A., Rosowska, E. & Rudnicki, S. (Eds.). (1998). *Teczka specjalna J.W. Stalina: Raporty NKWD z Polski 1944–1946*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Instytut Historii PAN & Rytm. [in Polish].
4. Chmielarz, A. (2004). *Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu. Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*. Warszawa: Rytm. [in Polish].

³⁴ Там же.

³⁵ Roman W. Działalność zbrojowej dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD na terenie Polski w latach 1944–1946 w świetle wybranych dokumentów [Електронний ресурс]: http://caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/b17/b_17_10.pdf

5. Dashkevych, Ya. & Kuk, V. [Comps.]. [2010]. «Osoby papki» Stalina i Molotova pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v Zakhidnii Ukraini u 1944–1948 rr.: Zbirnyk dokumentiv. Lviv: Piramida. [in Ukrainian & Russian].
6. Filus, A. [2012]. Oddział Narodowych Sił Zbrojnych por. Alojzego Sikorskiego «Jaremy» (marzec – czerwiec 1945 roku). *Spółeczeństwo a władza między Wisłą i Pilicą w latach 1945–1989*. Lublin: Instytut Pamięci Narodowej. [in Polish].
7. Haszyńska, S. [2013]. Działalność Wojsk Wewnętrznych NKWD wobec podziemia antykomunistycznego w Wielkopolsce w latach 1945–1946. *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni: Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX w.* Poznań: Instytut Historii UAM. [in Polish].
8. Kohut, A. [2019]. Operatsiya «Zapad»: Perevykonannya planu z deportatsii ukrainsiv. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/21/156402/> [in Ukrainian].
9. Kutak, J. [2007]. *Rozstrzelany oddział: Monografia 3 Wileńskiej Brygady NZW – Białostoczczyzna 1945–1946*. Białystok: Jerzy Kutak. [in Polish].
10. Noskova, A.F. & Fitowa, A. [Eds.]. [1998]. *NKWD i polskie podziemie 1944–1945: Z «teczek specjalnych» Józefa W. Stalina*. Kraków: Universitas. [in Polish].
11. Poleszak, S. [Ed.]. [2004]. *Dziesięć Brońskich «Uskok»: Pamiętnik (1941 – maj 1949)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. [in Polish].
12. Roman, W. [1994]. *Działalność zbiorczej dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD na terenie Polski w latach 1944–1946 w świetle wybranych dokumentów*. Retrieved from: http://caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/b17/b_17_10.pdf [in Polish].
13. Shapoval, Yu. [2000]. *OUN i UPA na tereni Polshchi (1944–1947 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Vronska, T. [2009]. *Zaruchnyky totalitarnoho rezhymu: Represii proty rodyn «vorohiv narodu» v Ukraini (1917–1953 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Vronska, T. [2013]. *Upokorennia strakhom: simeine zaruchnytstvo u karalnii praktytsi radianskoi vlady, 1917–1953*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
16. Wnuk, R. [2000]. *Lubelski Okręg AK-DSZ-WiN 1944–1947*. Warszawa: Volumen. [in Polish].
17. Zajączkowski, M. [2016]. *Pod znakiem króla Daniela: OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950*. Lublin & Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej & Instytut Studiów Politycznych PAN. [in Polish].

Grzegorz Motyka

Dr. Hab. in History,

Professor,

Department of History of Eastern Territories,

Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences

(Warsaw, Poland), grzemot@wp.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3694-4225>

From the Disarmament of the Home Army in the Lublin region to Operation "West": the Extermination of the Polish and Ukrainian Underground by Units of the Soviet 64th Division of the Internal Troops in 1944–1948

Abstract. The purpose of the study is to present the combat operations of the 64th Division of the NKVD Internal Troops, formed in the fall of 1944 and placed at the disposal of a Soviet instructor at the Polish Ministry of Public Security. The main task of this unit was to eliminate Polish anti-communist partisanship. In the fight against it, the division's units achieved many successes – in 1945 it was the most effective anti-guerrilla formation, without the help of which the Polish Communists would not have been able to retain their power. The unit suffered one of the few defeats in May 1946, during a joint attack by Polish partisans and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) to Hrubieszów. The division was redeployed from Poland in March 1947, after the rigged elections to the Sejm, when there was no longer any threat to communist rule in the country. Transferred to the west of the UkrSSR before its disbandment in May 1948, she was responsible for the security of the Drohobych region, liquidating UIA (UPA) units and taking part in repressive actions against the local population. In the autumn of 1947, during Operation "West" ("Zapad"), the soldiers of the division ensured the deportation of almost 15 000 people from the Drohobych region into the USSR. **The research methodology** is based on a critical analysis of archival sources. Historical-comparative and micro-historical approaches with the use of political science methods are used. **Scientific novelty.** New historical sources have been put into circulation, and hitherto unknown episodes in the history of Stalin's repressive apparatus have been covered, because in previous studies specialists have focused only on the "Polish part" of the 64th Division's actions. The Soviet authorities exterminated the Polish and Ukrainian resistance movements with similar determination and brutality.

Keywords: 64th Division of the NKVD Internal Troops, Home Army (Armia Krajowa), "Freedom and Independence" ("Wolność i Niezawisłość"), Ukrainian Insurgent Army (UPA), repressions, forced eviction, Operation "West" ("Zapad"), Stalinization of Poland.